



Volume 8, Issue 12, December 2021, p.13-28

**Article Information**

***Article Type:*** Research Article

***This article was checked by iThenticate.***

***Doi Number:*** <http://dx.doi.org/10.17121/ressjournal.3112>

**ArticleHistory:**

**Received**

23/11/2020

**Accept**

29/12/2021

**Available**

**online**

31/12/2021

## CONTRIBUTION OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS TO LOCAL DEMOCRACY

SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNİN YEREL DEMOKRASİYE KATKISI<sup>1</sup>

**Aziz BELLİ<sup>2</sup>**  
**Faruk KAYAALP<sup>3</sup>**

### Abstract

It is generally accepted today that there is a close relationship between civil society and a Democratic political order. However, the existence of a Democratic state order is necessary for the establishment of a civil society order that serves its true purpose. In other words, the establishment of an effective civil society order in a country where various sections of the population are represented by the state is unlikely without a Democratic political order. The state administration that allow for the participation of citizen groups and to establish a Democratic political order, the official ideology of the state is outside the problems of the society that it represents a discourse that is focused on the existence of a strong civil society movement is vital. In short, it can be said that a Democratic state administration serves to establish a strong civil society order; a strong civil society movement acting autonomously from the state also serves to achieve a democratic government of the state. In order to establish a Democratic political order, this understanding must first be disseminated to the local community. In this sense, it is very difficult for the state to establish a democratic order by the hands of the central government without making the democratic order dominant in the local area. Because these situations depend primarily on the formation of a culture of democracy in the people. At this point, the importance of civil society emerges. Through the different civil society organizations of which it is a member, the people can get the chance to know the requirements of democratic life, such as election, election and representation, and through these organizations, they can make their voice heard to the state. This situation facilitates the participation of the citizen in the decisions taken by the administration and strengthens the citizen's sense of loyalty and belonging to the state as envisaged by the democratic order and serves to make the state more legitimate in the eyes of the citizen. In this study, it is aimed to determine the level of contribution of civil society to the

<sup>1</sup> Bu çalışma 1. Uluslararası Beydağı Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresinde sunulan "Sivil Toplum Örgütlerinin Yerel Demokrasiye Katkısı" adlı çalışmanın gözden geçirilmiş ve güncellenmiş halidir.

<sup>2</sup> Doç.Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü. azizdarende@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1676-2769>.

<sup>3</sup>Yüksek lisans öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, farukkayaalp83@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1678-5581>.

establishment of a Democratic political-social order in the local area by using related resources. This contribution will be addressed not in a particular region or country but in the sense of the contribution of civil society in general to local democracy. In this study, qualitative analysis techniques, descriptive analysis techniques will be used, the data will be placed in a logical order, these descriptions will be interpreted and results will be reached.

Keywords: Civil society, Non-Governmental Organizations, Democracy, Local Democracy.

### Özet

Sivil toplum ile demokratik bir siyasi düzen arasında yakın bir ilişki olduğu günümüzde genel olarak kabul görmektedir. Ancak gerçek amacına hizmet eden bir sivil toplum düzeninin kurulması için de öncelikle demokratik bir devlet düzeninin varlığı gereklidir. Yani bir ülkede çeşitli halk kesimlerinin devlet nezdinde temsil edildiği, etkili bir sivil toplum düzeninin kurulması, demokratik bir siyasi düzen olmadan pek mümkün gözükmemektedir. Devletin de vatandaş gruplarının katılımını sağlayan demokratik bir siyasi düzen kurulabilmesi için, devletin resmi ideolojisinin dışında bir söyleme sahip, temsil ettiği toplum kesimlerinin sorunlarına odaklanmış, güçlü bir sivil toplum hareketinin varlığı hayati derecede önemlidir. Kısaca demokratik bir devlet yönetiminin, güçlü bir sivil toplum düzeni kurulmasına; devletten özerk hareket eden güçlü bir sivil toplum hareketinin de devletin demokratik bir yönetime kavuşmasına hizmet ettiği söylenebilir. Demokratik bir siyasi düzenin kurulması için, öncelikle bu anlayışın yerele yayılması gerekir. Bu anlamda devletin, demokratik düzeni yerelde hâkim kılmadan, merkezi yönetim eliyle demokratik bir düzen kurabilmesi hayli güçtür. Çünkü bu durum her şeyden önce halkta, demokrasi kültürünün oluşmasına bağlıdır. Bu noktada sivil toplumun önemi, ortaya çıkmaktadır. Halk, üyesi bulunduğu farklı sivil toplum organizasyonları aracılığıyla, hem seçme, seçilme ve temsil gibi demokratik hayatın gereklerini yakından tanıma şansı bulabilmekte hem de bu örgütler sayesinde, devlete sesini duyurabilmektedir. Bu durum ise vatandaşın, yönetimin aldığı kararlara katılımını kolaylaştırmakta ve demokratik düzenin öngördüğü, vatandaşın devlete olan bağlılık ve aidiyet hissini güçlendirmekte; vatandaş nezdinde devletin daha meşru algılanmasına hizmet etmektedir.

Bu çalışmada, ilgili kaynaklardan yararlanarak sivil toplumun yerelde, demokratik bir siyasi-toplumsal düzen kurulmasında, katkısının ne düzeyde olduğunun araştırılarak ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu katkı, belli bir bölge veya ülkede değil, genel olarak sivil toplumun yerel demokrasiye olan katkısı anlamında ele alınacaktır. Çalışmada nitel analiz tekniklerinden, betimsel analiz tekniğinden yararlanılacak, veriler mantıki bir sıraya konup bu betimlemeler yorumlanarak sonuçlara ulaşılabilecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Sivil Toplum, Sivil Toplum Örgütleri, Demokrasi, Yerel Demokrasi.

### GİRİŞ

Sivil toplum kavramı, kökeni çok eskiye dayanmasına rağmen günümüzde gerek tanımlı gerekse de kapsamı bakımından tartışılan bir konudur. Çünkü kavram zamanla birlikte çok ciddi bir değişime uğramış ve hala tanımıyla kapsamı üzerinde yeterince uzlaşılabilmiş değildir. Öyle ki bu kavramla ilgili, eski Batılı kaynaklarda anlatılanlarla günümüz akademik çevrelerinde yazılanlar arasında büyük fark vardır. Sivil toplum, Batılı eski filozofların anlayışında devlet ile büyük oranda özdeş veya iç içe geçmişken; özellikle günümüz liberal Batı kaynaklarında, devletten olabildiğince özerk, temsil ettiği kesimin haklarını savunan sivil bir yapıyı ifade etmektedir.

Günümüz sivil toplum anlayışı, 17. ve 18 yüz yıllar boyunca, Batı Avrupa'da yaşanan gelişmeler sonucunda, bu coğrafyada ortaya çıkmış ve özellikle Hegel ile Marx'ın yazılarıyla gelişmiştir. Sonraki süreçte, kısa süren bazı dönemler Batıda bile sivil toplumun hareket alanının kısıtlanmasıyla gerilemeler olsa da özellikle Batı Avrupa'da gelişimini sürdürmüştür. Bu durumun önemli sebeplerinden bir tanesi, İkinci Dünya Savaşı'nı liberal demokrasi yanlısı devletlerin kazanmasıyla sivil toplumun da bu dünya görüşünün bir yansıması olarak daha fazla kabul görmesidir. Sivil toplum hareketleri,

yetmişli ve seksenli yıllardan itibaren başta Doğu Avrupa’da olmak üzere güçlenmiş ve soğuk savaşın bitmesiyle Batılı olmayan ülkelerde de yaygınlaşmaya başlamıştır.

Türkiye’de sivil toplumun, Osmanlıdaki Vakıflar vs. kastedilerek çok eskiye dayandığını iddia edenler olsa da bunun doğruluğunu kabul etmek hayli zordur. Çünkü Osmanlı vakıflarının, günümüzdeki anlamıyla sivil toplum kuruluşu olarak kabul edilemeyeceği yönündeki görüşler daha fazla kabul görmektedir. Cumhuriyet Türkiye’sinde ise uzun yıllar sivil toplum, çok zayıf kalmış; çok partili hayatla birlikte biraz canlanma gösterse de bu canlılık peş peşe gelen darbelerle sekteye uğramıştır. Bu alanda asıl gelişme, seksenli yıllardan itibaren olmuştur. Bunun nedeni ise gerek dünyada yaşanan gelişmeler gerekse de Türkiye’nin AB’ne üyelik sürecinin gereklerini yerine getirme adına, temel hak ve özgürlükler konusundaki bazı kısıtlamaları kaldırmasıdır.

Sivil toplumun gelişiminde önemli katkısı olan yerel demokraside sivil toplum gibi 1980 sonrasında kamu yönetiminde yaşanan değişim ve dönüşüm ile gerçeklemiştir. Paralel bir şekilde ilerlediği düşünülen sivil toplum ile demokrasi ilişkisinin ne düzeyde olduğunun belirlenmesi bu araştırmanın temel sorusudur. Bu soruya cevap bulabilmek için geniş bir literatür taraması yapılarak kavramların birbirleri ile olan ilişki ve katkı düzeyi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde, sivil toplum kavramının ortaya çıkışından bugüne kadarki değişim açıklanmış ve günümüzde hangi kuruluşların sivil toplum örgütü sayılabileceği ve bunun kriterlerinin neler olduğu açıklanmış; sonrasında ise sivil toplumun Türkiye’de Osmanlıdan günümüze kadarkigelişimi kısaca açıklanmıştır. İkinci bölümde ise sivil toplum ve demokrasi ilişkisinden başlayarak demokrasi ve yerel demokrasi kavramları kısaca açıklandıktan sonra sivil toplumun yerel demokrasiye olan katkısı ele alınmıştır.

### KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sivil toplum kavramının kullanımının çok eskilere dayandığı bilinmektedir. Ancak kavram günümüzde ilk kullanımlarından çok farklılaşmış olmasına rağmen hala da üzerinde yeterince uzlaşılabilmiş değildir. Günümüzde insanlar sivil topluma, ideolojik görüşü doğrultusunda anlamlar yüklemekte veya çoğu ülkede iktidarlarla kuruluşların sivil toplum hareketlerinin faaliyetlerinin sınırları ve bu örgütlerin devlet karşısındaki özerkliği konusunda farklı görüşlere sahip olduğu bilinmektedir. Benzer şekilde, sivil toplumun hangi kuruluşları kapsadığı ve bu örgütlerin özelliklerinin neler olduğu konusunda da farklı görüşler söz konusudur. Tüm bu sebeplerden dolayı bu kavramlara kısaca değinilerek bu konular açıklığa kavuşturulmalıdır.

#### Sivil Toplum

Sivil toplum kavramı, köken olarak eski Yunana kadar gitmektedir. Ancak bu söylendiğinde günümüzdeki anlamda sivil toplum anlaşılmalıdır. Bu kavram günümüze gelinceye kadar hayli farklılaşmış ve ilk kullanımlarının çok ötesinde bir anlam yüklenmiştir. Bu farklılaşmanın temelinde ise birey-toplum-devlet ilişkilerinin algılanma biçimi yatmaktadır (Yıldırım, 2003: 227). Bu yüzden Eski Yunan filozoflarının eserlerinde yazdıkları, bu anlamda bir başlangıç olarak değerlendirilmeli ve o çalışmalarda, modern anlamda bir sivil toplum anlayışı aranmamalıdır. Kavramın günümüzdeki anlamıyla kullanımı ise sanayi toplumlarında görülmektedir. Modern anlamda sivil toplum üzerine başlayan tartışmalar, on yedinci yüzyılın sonlarında görülmüş ve geleneksel siyasi düzende ortaya çıkan değişimler neticesinde olmuştur (Çaha,2016:26).

Sivil toplum kavramının asıl vurgusu, şehir adabıyla ilgili olmasıdır. Sivil kelimesi, köken olarak şehir yaşamının getirmiş olduğu, haklar ve yükümlülükleri anlatır. Bu kavramın karşısı ülkemizde çoğu kez yanlış anlaşıldığı gibi askeri toplum değil, gayri medeni toplum olarak anlaşılabilir. Bu kavramı anlama yolunda bir başlangıç olarak şehirlilik adabının sistemleştirilmesi anlamında, justinien’in corpus juris civilis alınabilir (Mardin, 2017: 9-10).

Sivil toplum kavramının kökeni, çok eskilere kadar götürülebilse de günümüzde kazanmış olduğu anlamıyla, hem örgütlenme yönünden hem de akademik anlamda ele alınıp incelenmesi bakımından Batı Avrupa’da ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Fuat

keyman ise Avrupa'da sivil toplum kavramının 1381'den itibaren geçirdiği değişimi, üç ana aşamada ele almaktadır ve bu aşamalar şunlardır: Modern burjuva toplumu olarak sivil toplum, demokrasi bağlamında sivil toplum ve katılımcı demokrasi olarak sivil toplum (Keyman, 2004: 5-6). Batı Avrupa'ya özgü olan ve 12. ve 13. yüzyıllarda ortaya çıkan sivil toplum düzenini, ortaçağ ketlerinin doğuşu sonrasında yavaş yavaş gelişmeye başlayan ticaret ve bu sayede gittikçe güçlenen burjuvazinin de bu düzenin gelişimini hızlandırdığı söylenebilir (Aslan, 2010: 360). Batı Avrupa'da 12. yüzyıl sonrası şehirlerin gelişmesi, kent yaşamını ele alan Roma hukukunun da yeniden önem kazanmasına yol açmıştır. Ancak sonraki süreçte bu kavramın yepyeni bir dinamizm oluşturarak 17. ve 18. yüzyıla gelindiğinde Batı düşünürleri tarafından hürriyetler ele alındığında, kullanıldığı görülmektedir. Bu kavram üzerine yazan düşünürlerin başını da Hegel ve Marx çekmektedir (Mardin, 2017: 9-10). Bu anlamda 18. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar sivil toplum devlet arasında keskin bir ayrımın olmadığı anlaşılmaktadır (Gözübüyük Tamer, 2010: 91). Kısaca, Batı Avrupa'da sivil toplum ve devlet ilişkileri üzerine yapılan tartışmalar neticesinde, devleti önceleyen ve sivil toplumu önceleyenler olmak üzere iki ayrı görüşü savunan siyasi ekolün oluştuğu görülmektedir. Birinci grupta; N. Machiavelli, J. Bodin, T. Hobbes, J. J. Rousseau ve Hegel mevcutken; ikinci grupta ise J. Locke, L. Montesquieu, A. Simth, J. S. Mill ve Hayek gibi yazarlar vardır. Bunun yanında Marksist düşünceye sahip, üçüncü bir grubun olduğunu da belirtmek gerekmektedir (Çaha, 2016: 26).

Devleti önceleyen ekolde Hegel'i ayrıca incelemek gerekmektedir. Çünkü sivil toplum ve devlet ilişkisi üzerine, en çok yazarların başında Hegel gelmektedir. Yazarın devleti önceleyen bir bakış açısını temsil ettiğinden daha öncede bahsedilmişti. Hegel'e göre sivil toplum, bireyin şahsi çıkar ve mutluluğunun korunması bakımından gereklidir. Ancak insan doğasının getirdiği bencilliğin yarattığı, çıkar çatışmalarını dengeleyecek bir otorite olarak devlete de ihtiyaç vardır ve devlet daha büyük önemdedir (Kuzu, 1992: 359). Hegel, devlet karşısında bireyi önceleyen liberal akıma, bir tepki olarak ortaya çıkan aşkın devlet anlayışına öncülük etmektedir. Yazar, sivil toplumun bireysel özgürlükleri garanti altına alan bir mekanizma değil de ataerkil yaşamın getirdiği basit düzenle aşkın devlet arasında yer alan ve tarihsel sürecin getirdiği bir toplumsal gerçeklik olduğu kanısındadır (Gözübüyük Tamer, 2010: 97). Hegel'in anlayışında sivil toplum, özel çıkar, çatışma ve rekabet üstüne kurulu olan ve bireylerin kendi çıkarlarını ön planda tuttuğu düzeni ifade eder. Sivil toplum aile bireylerini aileden kopararak aile bağlarını zayıflatır ve bireyler arasında hasmane bir düzene yol açar (Çaha, 2016: 32).

Aşkın devlet anlayışını savunan düşünürlerde Hegel başta olmak üzere, sivil topluma karşı olumsuz bir bakış açısının hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Bu düşünürlerin felsefesinde devlet, bireyin ve sivil toplumun üzerinde bir öneme sahiptir ve sivil toplum ancak sınırlarını, devletin keskin hatlarla çizdiği bir düzen içinde var olabilir.

Sivil topluma öncelik veren, devleti bireyin ve toplumun üstünde bir önemde tutmayan düşünürlerin temsil ettiği bakış açısı ise araçsal devlet anlayışını, ifade etmektedir. Bu anlayışta sivil topluma daha fazla özgürlük alanı tanınmakta ve devlet toplumun ve bireylerin haklarını koruyup güvenliklerini sağladığı oranda meşru kabul edilmektedir. Sivil toplumu, devletten ayrı bir alan olarak kabul eden liberal düşüncenin başını, J. Locke çekmektedir (Yıldırım, 2003: 230). Locke'nin anlayışında sivil toplum, bireylerin doğa durumundaki temel haklarını elinde tutabilme adına bir sözleşmeyle üzerinde anlaştıkları, bireysel hakları doğrudan ilgilendiren bir alandır (Tufan Emni, 2013). Locke, başlangıç anlamında Rousseau ve Hobbes gibi bireyler arası bir sözleşmeden yola çıksa da sonrasında diğer düşünürlerin anlayışında olduğu gibi aşkın bir devlete ulaşmaz. Tam tersine bireyler arası sözleşmeye dayanan devlet denen bu siyasi yapıyı, bireysel hak ve özgürlüklerin kamusal alanda garanti altına alınmasına hizmet eden bir güç olarak görür (Çaha, 2016: 39).

Kısaca, sivil toplumu önceleyen düşünürlerin yazılarında, devletle özdeş görülen sivil toplum anlayışı yerine, birey ve grupların siyasi ve ekonomik haklarını, özgürlüklerini baskıcı yönetimlere karşı koruma çabasında olan ve devletten ayrı bir alan olarak gören anlayış almıştır (Aslan, 2010: 361). Nitekim sonraki yıllarda bu bakış açısının daha çok

kabul gördüğü ve özellikle demokratik ülkelerde, sivil toplumun böyle bir işlev gördüğü inancı her geçen gün yaygınlaşmaktadır.

Sivil toplum kavramının tarihsel kökenine ve Avrupa’da ortaya çıkışından itibaren geçirmiş olduğu aşamalara, yukarıda kısaca değinilmiştir. Ancak buna rağmen sivil toplum nedir? Dendiğinde bu soruya cevap vermek hiç de kolay değildir. O bakımdan kavramın, literatürdeki tanımlarına da mutlaka bakmak gerekmektedir. TDK sözlüğüne göre sivil toplum: “Devletin denetimi altında olmayan, kararlarını bağımsız olarak veren ve toplumsal etkinlikte bulunan bireyler topluluğu” şeklindedir. Bir diğer tanıma göre, sivil toplum; toplumsal yapıyı etkileyen, harekete geçiren, dönüştüren ve ivme kazandıran bir faktördür (Talas, 2011: 391). Fuat Keyman ise sivil toplumu, “Bir toplumun kendisini ve eylemlerini bir bütün olarak, devlet iktidarının baskısı ve denetimi altında olmayan, gönüllü kuruluşlar yoluyla örgütlemesidir” (Keyman, 2004: 2).’ şeklinde tanımlamıştır. Bir başka ifade ile sivil toplum, “Devletle aile arasındaki kamusal alanda faaliyet gösteren, özerk, gönüllülük esasına dayanan, çoğulcu bir yapıya sahip olan ve birey-devlet müzakeresini temin eden sosyal örgütlenmelerden oluşan bir ara alan olarak tanımlanabilir.” (Aslan, 2010: 210).

Tanımların ortak vurgusuna bakıldığında sivil toplumun, farklı toplum kesimlerinin ortak amaçlar etrafında birleşerek, bazen bir kesimin ekonomik veya siyasi haklarını koruma adına, bazen de herhangi başka bir amacın gerçekleştirilmesi adına, örgütlenme yoluna gittiği anlaşılmaktadır. Bu kuruluşların özel yanı ise devlet iktidarının dışında örgütlenmesidir. Sivil toplumu ortaya çıkaran bir diğer neden ise toplumsal yaşamın getirdiği farklılaşmadır. Toplumun yapısından kaynaklanan dini, ideolojik, siyasal ve benzeri farklılıklar sivil toplumun ortaya çıkış ve var oluş sebebidir (Çaha, 2016: 66). Bu bakımdan bu örgütler, kendi üyelerinin hak ve çıkarlarını diğer örgütlere karşı koruma amacıyla olduğu kadar, belki daha da fazla bizzat iktidarın hukuksuz ve keyfi uygulamalarından, birlikte hareket ederek ve güç birliği oluşturularak korunma amacıyla. Bu korunma ihtiyacının gereği olarak toplumdaki birey ve gruplar, ortak çıkarlarını daha etkili bir şekilde savunabilme adına, örgütlenme yoluna gitmektedirler (Özer, 2008: 92). Bu yüzden STK’lerin, iktidarla fazla yakınlaşması ve kendi varlığının devamını, iktidarın desteğine bağlı görüp iktidarın güdümüne girmesi, üyelerinin hak ve çıkarlarını korumasını zorlaştıracaktır. Çünkü iktidarla bu denli iç içe geçmiş ve sıkı ilişkiler kuran bir sivil toplum örgütünün yönetim kadrosu, kendisini temsil ettiği toplumsal kesimin hizmetine adayıp gücünü oradan almaktan ziyade, daha çok iktidarın telkinleriyle, hareket etmek zorunda kalacaktır.

### **Sivil Toplum Örgütleri**

Sivil toplum örgütleri, dendiğinde çok farklı amaçlarla faaliyet gösteren, birçok kuruluş aklı gelmektedir ve açıkçası sivil toplum örgütü kavramının tam olarak hangi örgütleri kapsadığı da tam olarak üzerinde uzlaşılabilmiş bir konu değildir. Ancak konuya örgütler anlamında, tam olarak bir sınır çizilemese de bu kavrama atfedilmiş bazı özellikler üzerinden giderek bu örgütlerin kapsamı hakkında bir fikir sahibi olunabilir, konunun kapsamı daraltılabilir. Bu anlamda sivil toplum örgütü sayılmada en temel şart, devlet dışı bir örgütlenmenin varlığı ve katılımın gönüllülük esaslı olmasıdır. Hükümet dışı örgütler olarak da anılan bu yapılar, kuruluş amaçlarına göre yerel, ulusal ve bölgesel faaliyetler yürütebilmektedir (Talas, 2011: 392). Bu kuruluşlar, devlet yapılanmasının dışında temsil ettikleri vatandaş grubuyla devlet arasında, bir iletişim ve temsil kanalı sunmaktadır. Bu anlamda bu örgütlerin iki ayrı işlevi bulunmaktadır: Bir taraftan bireyi, cemaatçi baskılara karşı korur; diğer taraftan da merkezi devlet iktidarını, birey ve grupların çıkarlarına aykırı hareket etmemesi adına, denetler (Bayhan, 2002: 8). Toplumsal kesimler bu örgütler üzerinden bireyler olarak ulaşamayacakları devlete, seslerini duyurabilmekte ve sorunları üzerine devlet ile bu güç sayesinde pazarlık şansına erişmektedir. Peki, bu alan hangi kuruluşları kapsamaktadır? Bu anlamda kabataslak da olsa alanın sınırları çizilmelidir. Bugün sivil toplum kuruluşlarının farklı yapılanmalar içinde, toplumsal düzende yaygınlaşmakta olduklarına şahit olmaktadır. Bu kuruluşlar, farklı alanlarda faaliyet gösteren gönüllü kuruluşlar, düşünce kuruluşları, toplumsal hareketler, iktidar dışı örgütler, sendikalar ve meslek odaları gibi, çok farklı alanlarda faaliyet gösteren kuruluşları, içine almaktadır (Keyman, 2004: 1).

Günümüzde dernekler, sendikalar, konfederasyonlar, işveren kuruluşları, meslek örgütleri, profesyonel federasyonlar, odalar, yerel birlikler, kooperatifler ve medya kuruluşları gibi çok geniş bir yelpazede faaliyet gösteren kuruluşlar, sivil toplum örgütü olarak değerlendirilmektedir ( Karakuş, 2006: 22).

Yukarıda sıralanan örgütler dikkate alındığında, gerçekten çok farklı kesimlerin, farklı gayelerle örgütlendikleri ve bu kesimlerin, bu kuruluşlar üzerinden devlete ulaşarak sorunlarını çözme arayışında oldukları anlaşılmaktadır. Bu kuruluşları önemli kılan, yürüttükleri faaliyetleridir. Herhangi bir toplumsal kesimin sorunlarına çözüm arayışında olmayan bir STK'nın taban bulup varlığını sürdürmesi düşünülemez. Bu kuruluşların aktivitelerini; sağlık, eğitim, ortak toplumsal sorunlar, ekonomik sorunlar, çevre sorunları, kadın ve çocuk- gençlik sorunları gibi alanlarda sürdürdükleri görülmektedir (Talas, 2011: 392).Ama şu muhakkak ki bu örgütlerin kamuoyu oluşturma ve iktidar karşısında pazarlık güçleri aynı düzeyde değildir. Örneğin, bu kapsamda değerlendirilen, kültürel faaliyet yürüten küçük bir dernekle büyük bir sendikal kuruluşun kamuoyu oluşturarak sorunlarına iktidarın dikkatini çekme gücü elbette aynı olmayacaktır. Bununla birlikte, vatandaş grupları bireysel olarak kabul ettirmesi mümkün olmayan istek ve ihtiyaçlarını, bu örgütlerin gücü oranında devlete ulaşarak, kabul ettirip çözüme kavuşturma amacındadır. Gönüllü katılıma dayanan bu örgütler, insanlara bir şeyleri değiştirebileceklerine inandırır ve bireylere belli amaçlar etrafında dayanışma imkânı sunar ve vatandaş olarak hak ve sorumlulukları konusunda, bireyi daha bilinçli kılar (Bayhan, 2002: 9). Yani bu kuruluşlar sayesinde, birlikten güç doğar, atasözünde olduğu gibi bireyler olarak sade vatandaşların, yapabileceğinin çok ötesinde bir güç sağlanabilmekte ve devlet nezdinde bu grupların sorunlarına çözüm aranmaktadır.

Demokratik bir toplumsal düzen, ancak toplumsal kesimlerin örgütlenerek, devlet nezdinde temsil edilmesiyle ve devlet yönetimine katılımıyla mümkün olabilir. Yönetime katılımın ise vatandaş gruplarının belirli menfaatler ve amaçlar etrafında birleşip yönetimin aldığı kararlarda etkili olabildiği oranda gerçekleşecektir. Modern toplumlar, sivil toplumun devlete karşı değer, program ve söylemler geliştirebilecek yeterlilikte olması ile ve ekonomik, ideolojik ve örgütsel kapasiteye sahip sosyal grupların varlığı ile özdeşdir. Bu toplumsal kesimlerin varlığı, gerektiğinde iktidarın politikalarını değiştirecek veya sınırlandıracak gücü temsil etmektedir (Bayhan, 2002: 6). Gücünü, temsil ettiği toplumsal kesimden almayan ve varlığını iktidarın lütuflarına bağlamış bir kuruluş, ne temsil ettiği kesimin haklarını savunabilir ne de ülkede demokratik bir düzenin kurulmasına katkı sağlayabilir. Bu anlamda bir kuruluş, kendisinden beklenen amaçlara hizmet etmesi için, öncelikle kendi amaçlarıyla orantılı maddi güce sahip olmalı ve yine kendi içerisinde, dış dünyaya karşı savunduğu demokratik değerleri tesis etmeli ve bunlara saygılı olup temsil ettiği kişilerin, aldığı kararlara katılımını sağlamalıdır. STK'lar bunları başardığı ölçüde, temsil ettiği kesimlerin örgüte olan aidiyet hissi güçlenecek ve amaçlarına ulaşması kolaylaşacaktır.

### **Türkiye'de Sivil Toplumun Gelişimi**

Türkiye'de güçlü bir sivil toplum düzeninin olmadığı, bu alandaki çalışmalarda sıklıkla dile getirilmektedir. Batı Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında, Türkiye'de modern anlamda, bir sivil toplum anlayışının çok çok geç gelişme kaydettiği yine bu çalışmalarda yakınılan bir durumdur. Nitekim bu ülkelerde on ikinci yüzyılda başlayan siyasi ve toplumsal gelişmeler neticesinde, on sekizinci yüzyıla gelindiğinde, sivil toplum anlayışı hayli güçlenmiş olmalı ki birçok düşürün ilgisini çekmiştir (Çaha, 2016: 141). O dönemlerin Osmanlısında ise batıdaki anlamıyla bir sivil toplum anlayışının gelişme gösterdiğini söylemek hayli zordur. Osmanlı toplumunda sivil toplumu oluşturacak halk dinamizminin, birçok sebepten dolayı ortaya çıkmadığı anlaşılmaktadır. Batı'daki sivil toplum anlayışının, temel vurgusu, siyasinin baskısından kurtulabilen bir toplumsal düzeni ifade eder. Batının hürriyet anlayışında, siyasilerin sultanından kurtulma anlamında, sivil toplum çok önemlidir. Ama gerek Osmanlıda gerekse de cumhuriyetin ilk yıllarında, bu anlayışın gelişmediği görülmektedir (Mardin, 2017: 13-14).

Osmanlı toplumsal yapısında, bugünkü sivil toplum kuruluşlarına benzeyen ve devlet dışı faaliyet yürüten vakıflar mevcuttur. Ancak, bu yapılar zamanla gerek yönetsel olarak yozlaşmışları gerekse de kaynak sorunları yaşamaları yüzünden, kuruluş

amaçlarına hizmet edemez hale gelmişler ve modern anlamda bir sivil toplum ihtiyacını karşılayamamışlardır (Talas, 2011: 395). Tüm bu sorunlardan dolayı bu kuruluşların, sivil toplum kuruluşu sayılıp sayılmayacağı tartışma konusudur. Bu anlamda, vakıfların sivil toplum kuruluşu sayılmasında, bu örgütlerin devletle ilişkisine bakmak gerekir. Osmanlı örneğinde, sivil kesimler tarafından kurulan vakıfların, sivil toplum örgütü olduğu iddiası abartılı olmayacaktır. Ancak, Osmanlıdaki vakıfların çoğunluğu yönetici kesim tarafından kurulmuştur ve bu kuruluşların sunduğu hizmetler, resmi kamu politikasının bir aracı olarak görülmektedir (Buluş, 2009: 24).

Kısaca, Osmanlıda vakıflar sundukları hizmetlerin niteliği bakımından sivil toplum kuruluşlarına benzemelerine rağmen, Osmanlıdaki hâkim siyasi kültür neticesinde, çok zayıf ve devlete bağlı kalmışlar, batıdakine benzer bir özerkliği hiçbir zaman elde dememişlerdir (Çaha, 2016: 154). Bu konuda, günümüz Türkiye'sinde sivil toplumun hala Batı demokrasilerinde olduğu gibi, devlet karşısında yeterli özerkliği elde edemeyişini, devralınan bu Osmanlı siyasi ve toplumsal geleneğinde, aramak gerektiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı siyasi ve toplumsal yapısı içerisinde, modern anlamda olmasa da sivil toplum unsurlarına rastlanmakta ve sonrasında kurulan cumhuriyete, zayıf da olsa bu konuda bir miras kaldığı görülmektedir. Bu anlamda cumhuriyet sonrasındaki gelişmelere, Osmanlı siyasi ve toplumsal düzeninden bağımsız bakılamaz (Çaha, 2016: 184-185). Türkiye'de sivil toplumun gelişimi, ilgili kaynaklarda farklı dönemlere ayrılarak incelendiği görülmektedir. Cumhuriyet Türkiye'sindeki gelişmeler düşünüldüğünde, bunun gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemler genel olarak, cumhuriyetin kuruluşundan çok partili yaşama kadar, çok partili dönemden 1980'e kadar ve 1980 sonrası olmak üzere üç ayrı dönemi kapsadığı anlaşılmaktadır.

Bu dönemlerin ilki olan, çok partili döneme kadarki süreçte, iktidarın yapılan devrimleri koruma ve toplumu dönüştürme adına giriştiği politikalar sonucunda, resmi ideolojinin dışında farklı düşüncedeki gruplara pek müsamaha gösterilmemiş, bu durum ise sivil toplumun gelişimini zayıflatmıştır (Aslan, 2010: 267). Cumhuriyet Türkiye'sinde, sivil toplum alanındaki asıl gelişmeleri İkinci Dünya Savaşı sonrasında, dünyadaki gelişmelerin Türkiye'ye bir yansıması olarak ortaya çıkan değişimde aramak gerekir. Çünkü bu gelişmeler neticesinde, modern anlamda sivil toplumun gereği olan toplumsal çeşitliliğin, ancak bu yıllarda ortaya çıktığı genel anlamda kabul görmektedir (Karakurt Tosun, 2007: 7).

Çok partili hayatla birlikte yapılan bazı önemli değişiklikler, sivil toplumun önünü açmıştır. Bu değişiklikler şöyle sıralanabilir: a) Çok partili hayata geçişle birlikte kurulan siyasi partiler, b) 1946'da üniversitelerin bilimsel ve idari özerkliğini sağlayan yasa, c) Matbuat Kanununda yapılan değişiklikle basının nispeten, güvenceye kavuşması, d) Dernekler Kanunundaki değişiklik, e) tek dereceli seçim sistemine geçiş ve f) dini eğitime izin verilmesi ve imam hatip liselerinin yan sıra Ankara'da bir ilahiyat fakültesinin açılmasıdır (Çaha, 2016: 230-232). Tüm bu gelişmeler neticesinde, sivil toplumun yaygınlaşıp güçlendiği muhakkaktır. Ancak bu gelişmeler içerisinde, Demokrat Parti'ye ayrı bir parantez açmak lazım. Bu parti 1946 seçimleriyle meclise girmiş ve muhalif parti olarak, yukarıda sıralanan yasal değişiklikler konusunda ciddi bir emek vermiş ve 1950 seçimlerinde iktidara gelmiştir. İlk muhalif siyasi parti olmamasına rağmen, bu parti sonraki yıllarda, başat bir siyasi aktör olarak bu döneme damgasını vurmuştur (Tekin ve Okutan, 2012: 128).

Demokrat Parti'nin 1950 seçimlerinde iktidara gelmesi ve sonrasında yaşanan özgürlük havası, sivil toplum alanındaki örgütlenmelere cesaret vermiş ve toplumsal kesimleri heyecanlandırarak hızlı şekilde örgütlenmesini sonuç vermiştir. Bu dönemde, başta meslek kuruluşları ve sendikalar olmak üzere; kadın hareketi, dindar, milliyetçi, liberal ve sosyalistler gibi farklı kesimler, toplumsal yaşamda görünür hale gelmişlerdir (Çaha, 2016: 235-237). Bu yıllar ülkede, sivil toplum açısından daha önce görülmemiş bir farklılık ve çeşitlilik ortamı sunmuş ve sosyal kesimler de bu fırsat ortamından yararlanarak örgütlenme yoluna gitmişlerdir.

Demokrat Parti'nin iktidara gelişiyle, sivil toplum açısından oluşan bu olumlu tablo fazla uzun sürmemiş ve Demokrat Parti'nin ikinci döneminden itibaren tersine dönmüştür (Çağatay ve Okutan, 2012:136). 1960 Darbesiyle son bulacak olan bu süreçte, Demokrat Parti iktidar süresi uzadıkça otoriter uygulamalara başvurmaya başlamış ve muhalif hareketleri soruşturmak üzere, içinde muhalif partilerin yer almadığı bir meclis komisyonu kurarak başlayan sert tutum, sıkıyönetim ilanına kadar gitmiştir (Karpas, 2009: 111).

Demokrat Parti'nin iktidarına son veren 1960 Darbesinin, sivil toplum bakımından yarattığı olumsuz hava fazla uzun sürmemiş ve nitekim 1961 Anayasası, özgürlükçü bir anlayışla sivil toplumun ihtiyacı olan farklı kesimlerin örgütlenmesine imkân sağlayan bir düzen kurmuştur. Ama 1960'ların sonundan itibaren tırmanan sağ-sol çatışmasıyla STK'ler hızla siyasallaşmış ve bu durumun sonrasında, 1971 Muhtırasının bir tasarrufu olan dernek kurma hakkının sınırlandırılmasıyla, sivil toplum devlet tarafından yeniden kısıtlanmıştır (Aslan, 2010: 268). Bu tür sert ve devletçi politikalar, ne yazık ki ülkede gerginliği bitirmek bir yana daha da tırmandırmış ve ülke sağ ve sol kutuplara ayrılarak ciddi bir çatışma ortamına sürüklenmiştir. Gençler arasındaki çatışmalar ve siyasi partilerin uzlaşmaz tutumunun yarattığı gergin hava, 1980 Darbesiyle son bulmuştur (Çaha, 2016: 243).

Ülkedeki siyasi istikrarsızlık bahane edilerek yapılan askeri darbeyle, demokratik siyasi iktidarın yerine yönetime el koyan Millî Güvenlik Konseyinin icraatlarıyla Siyasi partiler kapatılmış, temel hak ve hürriyetler askıya alınmıştır (Çağatay ve Okutan, 2012: 193-194). Bu uygulamalar sonucunda, sivil toplumun ihtiyacı olan demokratik düzen ortadan kalkmış ve ülkede sivil toplum hayatı bir kere daha çok ağır bir yara almıştır. Çünkü dönemin en aktif sivil örgütleri olan sendikalar(Hak – İş, Disk gibi), dernekler kapatılmış ve bu örgütler darbe hakkında bir açıklama bile yapamamışlardır (Tunç, 1998: 151). 1982 Anayasa'sı devleti önceleyerek sivil özgürlüklerin alanını daraltmıştır. Ancak süreç kısa sürmüş ve Turgut Özal'ın liderliğinde kurulan ANAP, özgürlükçü bir söylemle yola çıkmış ve bu partinin iktidarıyla birlikte çok sayıda sivil toplum kuruluşu toplumsal hayattaki yerini yeniden almıştır (Çaha, 2016: 244).

Anavatan Partisi lideri Turgut Özal, sağ ve sol söylemin ötesinde, pragmatik bir anlayışla yola çıkmış ve adına da konsensüs demiştir (Göle, 2011: 57). Özal'ın amacı, toplumsal kesimlerin farklılığına saygılı davranarak uzlaşıya dayalı bir politik sistem yaratmaktır. Liberal bir politik anlayışla hareket eden Özal'da, devlet başlı balına bir amaç değil, toplumun huzur ve refahını sağlayan bir mekanizmadır. Bu anlayış çerçevesinde girilen özelleştirmeler, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve Pazar ekonomisinin desteklenmesi gibi politikalar sivil toplumu yeniden harekete geçirmiştir (Aslan, 2010: 269). Bu gelişmelerin asıl sebebi ise o yıllarda dünyada esen liberal politikaların Türkiye'yi de etkisi altına almasıdır. Batıda başlayan bu liberal ve kapitalist politikalar sonucunda güçlenen kadın hakları, insan hakları, dini haklar ve çevrecilik gibi akımların etkisiyle sivil toplum hareketi, dünyada ivme kazanmıştır. Dünyadaki bu değişime uygun bir anlayışa sahip olan Özal, devleti bireyin ve toplumun üstünde tutan güçlü merkezi devlet geleneğinden vazgeçerek sivil toplumun gelişimine uygun bir zemin oluşturmuştur. Ancak bu yılların sivil hareketi, 1980 öncesinden farklı olarak ideolojik olmaktan ziyade kadın hareketi ve çevrecilik gibi alanlara yönelmiştir (Akçeşme, 2013: 214-215).

Sivil toplum alanındaki asıl gelişme 90'lı yıllarda yaşanmıştır. 1982 Anayasası'nda devlet her ne kadar kutsal ve aşkın bir yapı olarak düzenlense de toplumsal yaşamın dinamizmi, bu resmi söylemin çok ötesine geçmiş ve sivil hareketler hızla güçlenmiştir. Bu anlamda resmi devlet ideolojisi, adeta toplumsal yaşamın gerisinde kalmış, bu durum ise o yıllarda Alevi-Sünni, laik-şeriatçı ve Kürt-Türk gibi farklı kimlikler arasında bir gerilime yol açmıştır (Çaha, 2016: 244-246). Sonraki yıllarda gerilimin artması üzerine başlayan 28 Şubat süreciyle sivil hareketler alanında kısa süreli bir gerileme yaşanmıştır. Ancak ülkede 2000'li yıllardan itibaren, biraz da AB'nin istek ve telkinleriyle sivil hareketler daha da güçlenerek yoluna devam etmiş, bu süreç ile hükümet dışı aktörlerin önemi ve etkinliği artmıştır (Karadağ ve Usta,2011: 37).

AB'ne üyelik süreci, Türkiye'de sivilleşme adına gerçekten önemli fırsatlar sunmuştur. Ak Parti Hükümeti, iktidarının ilk yıllarında biraz da askeri etkisini kırma adına, AB'nin



isteklerine uygun bir programla, sivilleşme yönünde önemli adımlar atmış ve sivil toplumu teşvik etmiştir. Çünkü AB'nin nazarında STK'lar, ekonomik ve toplumsal kalkınma açısından faydalı roller üstlenerek ülkede katılımcı demokrasinin yerleşmesine hizmet eden kuruluşlardır (Bedük vd. 2006: 58). Avrupa Komisyonu, Türkiye'ye yönelik yayınladığı ilerleme raporlarında, Avrupa Yönetişimi Üzerine Beyaz Kitabı'nı işaret ederek üye ülkelerin kamu yönetimlerini belli değerler çerçevesinde buluşturduklarını öne sürmüştür. Yönetişim kavramını da işçi-işveren örgütleri ve sivil toplum kuruluşları gibi toplumun çeşitli kesimlerinin karar alma sürecine katıldığı bir iktidar paylaşım modeli olarak açıklamış (Akdoğan, 2008: 220), Türkiye'nin de bu doğrultuda adımlar atması gerekliliğine işaret etmiştir.

Kısaca günümüz Türkiye'sinde, AB üyelik sürecinin de etkisiyle kadın, çocuk ve çevreci hareketlerden tutun da Alevi kuruluşları ve insan hakları derneklerine kadar çok farklı kesimlerin kurduğu sivil kuruluş mevcuttur. Son yıllarda STK'lar, kamusal alanda sesini daha fazla duyurabilen ve devleti denetleme adına etkili faaliyetler yürütebilen kuruluşlar durumuna gelmişlerdir (Çaha, 2016: 281-285). Buradan hareketle, sivil toplumun Türkiye'de gelişimine bakıldığında otoriter yönetimler ve darbe yönetimlerinin uygulamalarıyla sık sık yara alsa da bu yönetimler halk tarafından tasvip edilmemiş ve iktidarları uzun ömürlü olamamıştır. Sonuç olarak, Türk toplumunun yönü demokrasiden yanadır ve yaşanan onca olumsuzluğa rağmen, halk her defasında demokrasiden yana tavır almıştır. Bu açıdan bakıldığında, sivil toplumun gelecekte daha da güçleneceği ve iktidarı denetleme adına, ağırlığını daha fazla hissettireceği söylenebilir.

### **SİVİL TOPLUM VE DEMOKRASİ İLİŞKİSİ**

Sivil toplum ve demokratik düzen arasında sıkı bir ilişki olduğu günümüzde genel olarak kabul edilmektedir. Demokratik toplumlarda, sivil toplumun da güçlenerek yaygınlaştığı ve demokratik düzenin vazgeçilmez unsuru olduğu görülmektedir. Diğer yandan güçlü bir sivil toplum hareketi varlığının da yönetimin demokratik bir yapıya kavuşması ve iktidarın sınırlandırılması bakımından hayli gerekli olduğu bilinmektedir. Yani güçlü bir sivil toplumun varlığı için demokrasiye, demokrasinin devamı için de devletten özerk hareket eden güçlü bir sivil harekete ihtiyaç vardır demek abartılı olmayacaktır.

Sivil toplum ve yerel demokrasi ilişkisine geçmeden önce konunun bütünlüğü açısından, demokrasi ve yerel demokrasi kavramlarına da kısaca değinmek yerinde olacaktır.

#### **Demokrasi Ve Yerel Demokrasi Kavramları**

Sivil toplum ve demokratik düzen arasında sıkı bir ilişki olduğu artık genel olarak kabul edilmektedir. Demokratik toplumlarda, sivil toplumun da güçlenerek yaygınlaştığı ve demokratik düzenin vazgeçilmez unsuru olduğu görülmektedir. Buradan hareketle konunun bütünlüğü açısından, demokrasi kavramına da kısaca değinmek yerinde olacaktır. En basit tanımıyla, halkın yönetimi olarak bilinen demokrasi için çok sayıda tanım mevcuttur. Köken olarak demokrasi, Antik Yunan'a dayandırılmaktadır. Milattan önce, Atina ve Isparta site devletlerinde ortaya çıkmış ve günümüze kadar bir ideal olarak sürekli geliştirilmiştir (Çukurçayır, 2008: 16). Demos(halk) ve kratos(iktidar) kelimelerinden oluşan ve halk iktidarı anlamına gelen kavram, Yunanlıların dönemin Doğu devletlerine karşı kendi yönetimlerine verdikleri bir isimdir (Sezen, 1994: 36). Demokrasiye ilişkin çok sayıda tanım olsa da demokrasi, belki de en güzel tanımını, Abraham Lincoln'un ' halkın, halk tarafından, halk için yönetimi' şeklinde yaptığı tanımda bulmuştur (Tunç, 2008: 1115).

Günümüzde demokrasi kavramı kendi içinde hayli çeşitlenmiştir. Ancak buna rağmen, demokrasi dendiğinde genel olarak belli aralıklarla yapılan seçimlerle iktidarın belirlenmesine dayalı, temsili demokrasi anlaşılmaktadır. Oysa egemenliğin kullanılması açısından demokrasi; temsili, yarı doğrudan ve doğrudan demokrasi olmak üzere üçe ayrılır. Temelindeki amaca göre ise çoğulcu, çoğunlukçu, Marksist, Liberal, Radikal ve Müzakereci Demokrasi gibi farklı türlerinden söz edilmektedir (Tunç, 2008: 1116). Egemenliğin kullanılmasına ve amacına göre farklı demokrasi türleri olsa da Liberal Demokrasi, bireye önem verilmesi ve temel hak ve özgürlüklerin sıkıca korunması sebebiyle, sivil toplum açısından daha elverişli bir düzen sunmaktadır. Çünkü günümüz devletlerinde, doğrudan demokrasinin uygulanmasının neredeyse imkânsız olduğu genel

olarak kabul edilmekte, çoğunlukçu demokrasi ise sivil inisiyatifte yeterince izin vermediği gerekçesiyle eleştirilmektedir. Öte yandan sanayi toplumunda demokratik yönetimlerin ortaya çıkmasında Liberal düşünürlerin savunduğu bireycilik anlayışının büyük katkısı olmuştur. Modern toplumlarda, sivil toplumun güç kazanmasını sağlayan Pazar ekonomisi, sermaye birikimi, rekabet ve sınırlı devlet gibi kavramlar bireyi önceleyen bir anlayışın savunusudur (Çaha, 1999). Bu konuda sivil toplum, hukuk devleti ilkesinin gereği olarak otoriter bir rejime dönüşmemesi adına devleti denetlerken devlet de STK arasında bir denge kurarak hakemlik yapmaktadır. Bu anlamda devletle sivil toplumu, birer rakip değil; birbirini tamamlayan iki ayrı güç olarak görmek gerekir (Aslan, 2010: 369 ).

Demokrasinin önemi, iktidarın bir kişiye veya seçkinler grubuna değil, halka ait olmasıdır. Sivil toplum açısından önemi de zaten buradan gelmektedir. Demokratik yönetimlerde, toplumsal kesimlerin farklılıklarına ve bu farklılığın bir gereği olarak çeşitli kesimlerin örgütlenmelerine imkân tanıyan bir düzen söz konusudur. Bu noktada demokrasi, devletle vatandaş arasında aracı kuruluşlar olan STK'nın varlığını koruyabilecek bir toplumsal düzen sunar (Usta ve Akıncı, 2012: 93). Ancak bu demek değildir ki sivil toplumun varlığı, her zaman demokratik bir sistemin kurulmasına hizmet eder. Demokratik düzen, sivil toplum için elverişli bir iklim sunsa da sivil toplumun her zaman demokrasiye hizmet ettiğini iddia etmek güçtür. Sivil toplum kuruluşları, demokrasiye hizmet ettikleri gibi demokratik düzen açısından zararlı faaliyetlere de girişebilirler. Yani sanıldığı gibi aksine sivil toplum, kendiliğinden demokrasiye katkı sunan bir unsur değildir (Aslan, 2010: 366). Bu anlamda STK'nın demokrasiye hizmet edebilmesi için öncelikle, demokratik düzenin kendileri için önemini bilincinde olmaları ve kuruluş içinde demokrasiyi tesis etmeleri gerekir. STK'lar üyelerini tahakküm altına almayı teslimiyeti andıran bir aidiyetten ziyade, üyelerine gönüllüğe dayalı, sorgulayıcı ve eleştirel bir düzen sundukları oranda demokrasiye hizmet edebilirler (Bellı ve Aydın, 2018: 68).

Özetle demokrasi ve sivil toplum arasında, sıkı bir ilişkinin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Demokratik toplumlarda, sivil toplumun da güçlü olduğu, sivil toplumun güçlü olduğu toplumlarda da yönetimlerin, bu düzenin de zorlamasıyla giderek demokratikleştiği söylenebilir. Bu anlamda günümüz devletlerinden yola çıkarak da bunun doğruluğu iddia edilebilir. Çünkü Liberal demokrasiyle yönetilen Batı Avrupa Devletlerinde, sivil toplumun da hayli güçlü olduğu bir gerçektir. Yani Batı Avrupa'da ortaya çıkan sonuçlara bakıldığında sivil toplumun varlığı için demokrasinin, yetkin bir demokrasinin varlığı için de sivil toplumun varlığı gereklidir. Liberal değerlerin hâkim olduğu Batı Avrupa'da, sivil toplum ve demokrasi birlikte doğup gelişmiştir (Keser ve Hışım, 2016: 216).

Demokrasi ve sivil toplum arasındaki sıkı ilişkinin varlığı bilinmekle birlikte, yerel demokrasi kavramının da demokratik bir sistem açısından önemi üzerinde durulmalıdır. Kemal Görmez yerel demokrasiyi; demokratik değerlerin yerel düzeyde geçerli kılınması olarak tanımlamaktadır (Görmez, 1997: 70). Bir başka tanımla yerel demokrasi; belirli bir yaşam alanında kararların orada yaşayanlarla birlikte alınmasıdır (Çukurçayır, 2008. 22). Yurttaşın yönetime katılımını sağlama, yerel topluluklara kendi işlerini görme fırsatı tanıma ve yerel hizmetlere katılım yerel demokrasinin varlığı için öncelikle yapılması gereken konulardır (Keleş, 1995: 252). Yerel siyaset, o bölgede yaşayan vatandaşın yaşamını önemli ölçüde etkilediği için demokratik düzen açısından oldukça önemlidir (Göktolga, 2014: 98). Bu bakımdan, yerele indirilemeyen bir demokratik düzenin demokratikliği sorgulanmalıdır. Çünkü demokrasi sadece merkezi yönetimin demokratikleşmesiyle mümkün olmaz, aynı zamanda yerel yönetimler sivil toplum örgütleri de halka en yakın kuruluşlar olarak demokratik sistemin bir parçası olmalıdırlar.

Demokrasi-yerel demokrasi ilişkisinde yerel yönetimler, vatandaşın demokratik değerleri benimsemesinde birincil kuruluşlar olarak görülmelidir (Çelik vd. 2008: 89). Günümüzde olgun bir demokrasi kültürüne sahip ülkelerin demokrasi serüvenine bakıldığında, demokratik politikaların, merkezi devletin bir lütfu değil, aksine yerel toplulukların ısrarlı mücadeleleri ve talepleri sonucunda uygulandığı bilinmektedir. Örneğin Batı Avrupa'da

şehirlerin gelişmesiyle güçlenen, ticaretle uğraşan kesim, asillere verdikleri imkânların karşılığında, şehir hayatının sürdürülmesini mümkün kılan bir takım ve imtiyazlar istemişler ve bunu da elde etmişlerdir. Bu haklar arasında en önemlisi, asillerin şehir hayatına karışmamaları ve şehirlerin kendi güvenliğini sağlayacak bir askeri örgütlenmeye gidebilmeleri idi (Mardin, 2017: 10). Böylece Batı'da demokratik talepler bizdekinin aksine önce yerelde başlamış ve sürekli merkezi iktidarları demokratik adımlar atmaya zorlamıştır. Bu sayede günümüzde bu ülkeler, tabandan başlayıp tüm sistemi etkileyen güçlü bir demokratik düzen kurabilmişlerdir.

Kısaca bir ülkede olgun bir demokratik düzen için, en başta demokratik talepler yerelde başlamalı ve geniş halk kitleleri, yerel yönetimler ve sivil kuruluşlar aracılığıyla demokratik değerleri yakından tanımalıdır. Bunları yapmayı yerel yönetimlerle sivil hareketlere gereken özerkliği ve önemi vermeyen bir siyasi sistem, ciddi bir toplumsal hareketle karşılaştığında, temelden sarsılabilir (Oktay ve Pekküçükşen, 2009: 179). Yerelde başlamayan veya geniş halk kitlelerinin sağlıklı bir demokrasi anlayışına sahip olmadığı ülkelerde, devlet merkezi iktidarın uyguladığı tepeden inme politikalarla, sağlıklı işleyen bir demokratik düzen kuramaz ve halk nezdinde yeterli meşruiyete sahip olamaz.

### **Sivil Toplum ve Yerel Demokrasi**

Demokrasi ve sivil toplum arasında yakın bir ilişki olduğu ve olgun bir demokratik düzenin olmadığı ülkelerde, devletten bağımsız hareket ederek temsil ettiği sosyal grupların hak ve çıkarlarını savunabilen bir sivil toplum düzeni kurulmasının çok zor olduğu, günümüzde ilgili kaynaklarda sıklıkla dile getirilmektedir. Öte yandan güçlü bir sivil toplumun olmadığı ülkelerde de yönetimlerin hızla otoriterleştiği ve sağlıklı işleyen bir demokratik düzenin kurulamadığı, artık genel olarak kabul edilmektedir. Çünkü demokratik düzenin sürdürülebilmesi için gerekli olan sivil toplum kuruluşları, toplumsal yaşamda çok önemli roller üstlenmektedir (Bayhan, 2002: 10). Yani demokrasiyle sivil toplum arasında sıkı bir ilişki olduğu ve birinin varlığı için diğersinin varlığının zaruri olduğu söylenebilir. Ancak sivil toplum ve yerel demokrasi ilişkisi de üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Çünkü sağlıklı işleyen bir demokratik düzen kurulabilmesi için demokrasi anlayışının, geniş halk kesimlerince özümsemesi ve demokratik düzenin gerekliliğine inandırılması gerekir. Ulusal düzeyde demokratik bir siyasi yapı, ancak demokrasi anlayışının sivil hareketlerle tabana yayılması ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesiyle kurulabilir (Oktay ve Pekküçükşen, 2009: 184). Bu sağlanamadığında, vatandaşın rolü belli aralıklarla gidip oy kullanmaktan ibaret olacak, bu durum ise sözde bir demokratik rejim iddiasından başka bir şey değildir.

Yerel demokrasinin, ülke düzeyinde demokratik bir sistem kurulmasındaki önemi bilinmekle birlikte, yerel düzeyde demokratik bir düzen kurmak hiç de kolay değildir. Çünkü bu konuda birçok sorun söz konusu olabilir. Örneğin, en başta merkezi iktidar, yerel düzeyde ilgili yönetim birimlerine, demokratik bir yapının kurulmasını sağlayacak yetkiyi ve özerkliği vermeyebilir veya sivil örgütlenmelerin alanını daraltabilir. Bu durumda yerelde, demokratik bir düzen kurmak çok zorlaşacaktır. Çünkü ilgili yerel yönetim kuruluşları, yeterli siyasi ve mali özerkliğe sahip değilse, bu kuruluşlar demokratik bir yönetime kavuşamayacak ve halka demokratik değerlerin kazandırılmasında öncülük edemeyeceklerdir. Oysa yerel yönetimler, merkezi yönetimin yükünü hafifletebilir, sınırlı da olsa farklılıklara izin vererek çatışmaları azaltabilir ve demokratik düzene katkı sağlayabilirler (Görmez, 1997: 50). Merkezi yönetim olarak daha demokratik bir yönetime sahip ülkelerin yerel yönetimlere verdikleri önem bilinmektedir ki AB ilke ve hukuki metinlerinde de kararların vatandaşlara mümkün olan en yakın kurumlarca alınması gereğinden bahsedilmektedir. Bu metinlerde yerel yönetimlerin önemine sıklıkla dikkat çekilmiştir (Güneş, 2017: 152). Yine Avrupa Kentsel Şartı'nda yerel siyasal yaşama halkın katılımı için, halkın temsilcilerini özgür ve demokratik bir şekilde seçebilme hakkından ve öneminden bahsedilmiştir (Çukurçayır, 2006: 108). Nitekim AB konseyi de yerel özerkliğe, AB'nin temel taşlarından biri olarak bakmış ve kuruluşundan bu yana büyük önem vermiştir. Çünkü yerel özerklik, Avrupalıların üzerinde kolayca birleşebileceği bir değerdir (Keleş, 2014: 55). Benzer şekilde, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nda, yerel yönetimler için, doğrudan halka dayandıkları için demokrasinin gerçek dayanağıdır, halkın yönetimde söz sahibinin

aracıdırlar, daha fazla yetki tanındığında vatandaşa daha etkili hizmet sunabilirler ve görevleriyle orantılı bir gelire sahip olmalıdırlar; denerek yerel yönetimlerin özerkliğinin, demokratik düzen için ne denli önemli olduğu ortaya konmuştur (Aydın, 2013: 161-162). Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası'nda da mahalli idarelerin kamu tüzel kişiliğine sahip oldukları, kanunla düzenlenecekleri ve görevleriyle orantılı bir gelir kaynağına sahip olmaları gereğinden yola çıkılarak yerel yönetimlerin özerkliğini sağlamaya yönelik hükümler konmuştur (Gözler ve Kaplan, 2018: 98). Bunlardan hareketle, ülke düzeyinde demokratik bir sistem kurabilmek için yerel yönetimlerin özerk bir yapıya kavuşturulmasının, çok önemli olduğu ve özellikle Avrupa'da, yerel yönetimlerin özerkliğini sağlamaya dönük ciddi bir çaba olduğu anlaşılmaktadır.

Yerel yönetimlerin sundukları hizmetler vatandaşın günlük yaşamında, çok önemli bir yer tutmaktadır. Öyle ki sade vatandaş, devletin sunduğu hizmet dendiğinde büyük oranda, yerel yönetimlerin sunmuş olduğu hizmetleri anlamaktadır. Bu yüzden gerek sunduğu hizmetler bakımından gerekse de seçimleri ve yönetiliş tarzıyla halkın daha yakından gözlemlene imkânı bulduğu kuruluşlardır. Bu kuruluşların demokrasi açısından önemi de buradan gelmektedir. Yerel yönetimler, günümüzde birçok işlev üstlenmişlerdir: bazı ülkelerde kalkınmanın bir aracı olarak görülürken, bazılarında da ülkede demokrasinin temeli olarak görülmüşlerdir (Görmez, 1997: 46-47). Yerel yönetimler bu özelliklerinden dolayı sundukları iyi hizmetle vatandaşın yaşam kalitesini yükselterek ülkeye aidiyet hissini güçlendirebilir. Çünkü aidiyet hissi yaşam kalitesinden, yaşam kalitesi de yaşanan şehirden veya çevreden ayrı düşünülemez (Çukurçayır, 2006:119). Ayrıca halkın yönetime katılımını kolaylaştırabilirler. Çünkü demokrasi halkın kendi kendini yönetmesi ise bunu küçük yerleşim birimlerinde sağlamak daha kolay olacaktır. Bu durum ise ülkede demokratik değerlerin benimsenmesi sonucunda, demokratik bir sistemin kurulmasına hizmet edebilir (Görmez, 1997: 51).Kısaca, yerel yönetimlerin küçük yerleşim birimleri olması sebebiyle halk katılımına daha müsait olduğu ve gerek seçimler yoluyla gerekse de alınan kararlara vatandaşın katılımını mümkün kılarak demokratik bir düzen kurulabileceği söylenebilir.

Yerel demokrasinin inşasında, yerel yönetimlerin yanında sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri üzerinde de önemle durulmalıdır. Çünkü ülke düzeyinde, sivil toplumun demokratik bir düzen açısından önemi bilinmektedir. Bu kuruluşlar, siyasal toplumdan özerk ve üyelerinin katılımına imkân veren bir yapıya ve toplum yararı konusunda iktidardan farklı bir görüşe sahip olduklarında demokrasinin ülkede güçlenmesini sağlayabilir (Keleş, 2014: 91). Sivil toplum örgütleri, ülke düzeyindeki işlevine paralel yerel düzeyde de vatandaş gruplarına üyesi olduğu bu STK'lar aracılığıyla, demokratik değerleri bizzat yakından gözlemlene imkânı sunarak demokratik bir düzenin kurulmasına katkı sağlayabilir. Kentsel yaşam tarzının bir özelliği olarak toplumsal hayat karmaşıklıklaştıkça farklı çıkar gruplarının oluşmasını sonuç vermiş, bu durum ise çok farklı alanlarda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarını ortaya çıkarmıştır. Günümüzde bu kuruluşlar çok farklı roller üstlenmişlerdir. Pazar ekonomisinin getirdiği sıkıntılardan tutun da temiz bir çevrede yaşama, demokrasinin yerleşmesi için mücadele verme, eğitsel faaliyetler yürütme, sosyo-ekonomik konularda iktidarınkine alternatif politikalar tavsiye etme gibi çoğulcu bir toplumsal yaşam oluşturma adına etkin şekilde çalışmaktadırlar (Çukurçayır, 2006: 180). Sivil toplum kuruluşlarının yürütmüş olduğu bu tür faaliyetler, elbette yerel düzeyde de demokratik düzen için gereklidir. Bu yüzden çoğu vatandaşın herhangi bir STK aracılığıyla temsil edilecek bir hak veya çıkar ilişkisi mevcuttur. Vatandaş siyasallaşmamış, kurum içi katılıma önem veren, sağlıklı işleyen bir sivil toplum kuruluşunun üyesi olarak; yönetime taleplerini daha rahat iletebilir, hatta bu kuruluş sayesinde alınan kararları etkileyerek sınırlı da olsa yönetime katılma fırsatı bulabilir.

Sivil toplumun yerel demokratik düzen için önemi bilinmekle birlikte, varlığı tek başına yerel düzeyde demokratik bir düzen kurulmasına fazla bir katkı sunamayabilir. Sivil toplumun bu anlamda bir katkı sağlayabilmesi için, öncelikle kendi içinde demokratik bir işleyişe sahip olması gerekir (Pustu, 2005: 132). Bunun yanında ülke genelinde, güçlü bir sivil gelenek oluşmadan sadece bir ilde veya bölgede sivil toplumun gelişmesini beklemek de yanlış olacaktır. Özellikle güçlü merkezi yönetime sahip üniter devletlerde, merkezi iktidar sivil toplum üzerindeki baskısını kaldırarak bu kuruluşların faaliyet alanını

genişletmedikçe, ülke düzeyinde olduğu gibi yerelde de sivil toplumun, güçlenerek demokratik düzene katkı sunması hayli zorlaşacaktır. Bir ülkede sivil toplumun gelişmesi için, hukuk devleti ve sınırlı devlet anlayışının güçlü olması gerekir (Çaha, 2016: 63). Aksi durumda, yani hukuk devleti anlayışının zayıf ve toplumu sıkıca kontrol altında tutarak hareket alanını daraltan bir ülkede, sivil toplumun güçlenmesi beklenemez. Yerel düzeyde güçlü bir sivil toplum düzeni kurularak demokrasiye hizmet etmesi için, meselenin üç ayrı boyutunun olduğu anlaşılmaktadır: Öncelikle memlekette köklü bir sivil toplum geleneği ve örgüt içi katılıma önem veren sivil kuruluşların varlığı; sivil örgütlenmeye imkân veren, hukukla sınırlandırılmış bir merkezi iktidar ve ona paralel, sivil toplumun yerel düzeyde alınan kararlara katılımına saygılı bir yerel iktidar düzeni. Bu noktada yerel yönetimlerin de sivil toplumun yerel düzeyde, etkin bir demokratik rol üstlenmesi için bu kuruluşların denetleyici ve yol gösterici rolünü kabullenmesi gerekir. Diğer taraftan yerel yönetimlerin bir sivil toplum kuruluşu olduğunu öne sürenler de vardır. Ancak Yerel yönetimlerin siyasal toplum kuruluşu mu yoksa sivil topluma ait bire kuruluş mu olduğu, hayli tartışılan bir meseledir (Mardin, 2014: 92). Günümüzde yerel yönetimler, fazlasıyla siyasallaşmış bir alan olarak sivil toplum kuruluşu olduğu kabul görmese de sivil toplumun yerelde, güçlenerek çoğulcu bir toplum oluşturmaya katkı sağlayabilir, bu kuruluşlarla işbirliği yaparak vatandaşın yönetime katılımını kolaylaştırabilir.

Günümüzde olgun bir demokrasi geleneğine sahip Batılı ülkeler hariç, sivil toplumun ülke genelindeki durumuna paralel yerel düzeyde örgütlenmekte ve ilgi alanlarında etkin faaliyetler yürütmekte hayli zorlandığı ortadadır. Bu durumun bir sebebi günümüz devletlerinin sivil topluma olan şüpheli yaklaşımı ise diğeri de çağların getirdiği, devleti kutsayarak bireyi ve grupları göz ardı eden otoriter yönetim tarzının, halkı sindirerek örgütlenme şevkini kırmasıdır. Bu konuda en başta yakın coğrafyalar olan Doğu Avrupa ve Ortadoğu ülkelerinde (Türkiye’de de durum pek farklı değildir.) asıl sebebin, halkın sivil örgütlenmenin gerektirdiği aktivizme sahip olmamasıdır. Sivil toplumla ilgili tartışmaların bu coğrafyalarda halen devam etmesinin nedeni de bu bölgelerde (Doğu Avrupa’da durum biraz daha iyi olmakla birlikte) devam eden otoriter yönetim tarzlarıdır (İbrahim ve Vedel, 1997:13). Bu bakımdan Türkiye’de ve bahsedilen diğer coğrafyalarda, ülke genelinde demokratik bir düzen için, demokratik değerlerin küçük yönetim birimlerinden başlayarak tabandan tavana doğru yayılmalıdır. Bunun gerçekleştirilmesi ise ancak farklı kesimlerin temsil edildiği güçlü bir sivil toplum hareketiyle mümkündür. Bunun için de yerel yönetimlerle sivil toplum örgütleri uyum içinde çalışmalı ve yerel yönetimler, kent kimliğini ve kentin yaşam kalitesini etkileyen önemli kararlarında sivil toplum kuruluşlarının tavsiye ve eleştirilerini de dikkate almalıdırlar (Çukurçayır, 2008: 35). Kenti ilgilendiren kararlara sivil kuruluşların katılımını sağlamak, hem bu kuruluşların üyeleri üzerinden demokratik değerlerin geniş halk kesimlerine aktarılmasını mümkün kılacak hem de halkın, yönetimce önemsendiği hissini vererek halkın kente ve ülkeye vatandaşlık aidiyetini güçlendirecektir.

Kısaca, kendi içinde demokratik bir işleyişe sahip, devletin aşırı müdahalesinden uzak, yerel yönetim birimlerinin aldığı kararlarda söz hakkı tanıyarak görüş ve eleştirilerini önemseyerek yönetime dâhil ettiği sivil toplum kuruluşları, yerel düzeyde demokratik bir düzen kurulmasına katkı sunabilir. Yerelde gerçek anlamda demokratik bir yönetim için halkın yönetimin aldığı kararlara katılımı gereklidir. Halkın yönetime katılımı ise merkezi devletin veya yerel yönetimlerin, vatandaşın kararlara katılımına imkân veren kanalları açması kadar demokratik bir sivil toplum kuruluşu üyeliğiyle, yerel halkın demokratik değerleri içselleştirerek bu kazanımlara sahip çıkmasına da bağlıdır (Kaypak, 2012: 186). Bu bilinç ise halka en kolay sivil toplum hareketleri üzerinden kazandırılabilir.

## SONUÇ

Sivil toplum kavramı ortaya çıkışından bu yana hayli farklılaşmış ve günümüzde, ilk kullanımlardan çok farklı bir anlam kazanmıştır. Bu kavram ilk zamanlarda, devleti de kapsayan geniş bir anlamda kullanılmışken sonraları Batı’da temel hak ve özgürlükler bağlamında ele alınmaya başlanmıştır. Günümüzde ise özellikle liberal çevrelerde tamamen devlet dışında örgütlenen, devletten özerk sivil hareketleri kasteder anlamda

kullanılır olmuştur. Bu kullanımın diğer çevrelerce de gittikçe kabul gördüğü ve yaygınlaştığı görülmektedir.

Sivil toplum kuruluşları, geniş halk kesimlerini gerek hak ve çıkarları konusunda gerekse de ülkenin genelini ilgilendiren toplumsal ve siyasi konularda bilinçlendiren kuruluşlardır. Bu yönleriyle halka üyesi olduğu kuruluşlar aracılığıyla hem seçme, seçilme ve birlikte karar alma gibi demokratik toplumsal yaşamın değerlerini kazandırmakta hem de siyasi iktidarın aldığı kararları etkileyerek sınırlı da olsa halkın yönetime katılımını sağlamaktadırlar. Ancak bu kuruluşlar, demokratik düzen için faydalı olabilmeleri için öncelikle kendi içinde bu değerlere saygılı bir işleyişe sahip olmalıdırlar. Aksi takdirde siyasallaşmış ve gücünü üyelerinin katılımından almayan örgütlerin demokratik hayata bir katkısının olmayacağı hatta zarar vereceği ortadadır.

Kendi içinde demokratik bir sivil toplum hareketi varlığının, merkezi yönetimin demokratik bir yapıya kavuşmasındaki hizmetleri bilinmektedir. Buna paralel yerel düzeyde de güçlü bir sivil toplumun varlığı yerel yönetimler üzerinde baskı kurarak yerelde, demokratik bir düzen kurulmada faydalı bir işlev görebilir. Ancak bunun için öncelikle merkezi iktidarın, sivil örgütlenmenin önündeki engelleri kaldırması ve bunun yasal dayanağını sağlam temellere oturtması gerekir. Anayasa ve yasalarla sivil örgütlenmeler güvenceye alınmadan ve yerel yönetimlerin sivil topluma keyfi müdahalelerinin önünü öncelikle yasal mevzuatla daralmadan, sivil toplumun bu faydaları sağlaması beklenemez. Bunlar sağlandığında sivil toplum, yerel yönetimlerin aldığı kararlara katılarak üyelerine demokratik hayatın kazanımlarını yakından gözlemleme fırsatı sunacak ve halkta demokrasi bilincinin yerleşmesine hizmet edecektir.

Kısaca güçlü bir sivil toplumun varlığı, yerelde demokratik bir düzen kurulması noktasında büyük bir katkı sunacaktır. Bu kuruluşlar hem üyelerini toplumsal meselelerde bilinçlendirme anlamında hem de üyelerine kuruluş üzerinden yönetimin kararlarına katılma fırsatı sunma anlamında faydalı olacaktır. Demokratik bir sivil hareketin öncülüğünde, tüm bu sayılanların yapılabilmesi yerel düzeyde daha kolaydır.

#### KAYNAKLAR

- Akçeşme, F.(2013), “Sivil Toplum ve Türkiye Cumhuriyeti’ndeki Yeri”, Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, Cilt. 2, Sayı. 4, ss. 202-225
- Akdoğan, A. A.(2008), Türk Kamu Yönetimi ve Avrupa Birliği, 1. Baskı, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Alp, A., Adıgüzel, V.(2019), “Bir Barış Konsepti Olarak Sivil Toplum ve Devlet İlişkisi”, Sosyal Bilimler Akademi Dergisi, Cilt. 2, ss. 37-48.
- Aslan, S. (2010), “Sivil Toplum ve Demokrasi”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 9, Sayı 31, ss. 260-283
- Aslan, S. (2010), Sivil Toplum: Kavramsal Değişim ve Dönüşüm, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 9, Sayı 33, ss. 188-212.
- Aslan, S.(2010),“Türkiye’de Sivil Toplum”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 31, s. 260-283.
- Aydın, A.H.(2013), Kamu Yönetimine Giriş: 2.Baskı, Kahramanmaraş, Seçkin Yayınevi.
- Bayhan, V.(2002), “Demokrasi ve Sivil Toplum Örgütlerinin Engelleri: Patronaj ve Nepotizm”, C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt.26, ss. 1-13
- Belli, A., Aydın, A.( 2018 ), Türkiye’deki Sivil Toplum Anlayışına 15 Temmuz Darbe Girişimi Üzerinden Bakış, KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 15, ss. 63-78.
- Buluş, A.(2009), “Sivil Toplum Kuruluşlarına Tarihsel Bir Örnek: Osmanlı Vakıfları”, Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt. 8, Sayı. 16, ss.20-36.
- Çaha, Ö.(1999), “Liberal ve Sosyalist Ülkelerde Sivil Toplum, ozgurtoplumundeğerleri.com
- Çaha, Ö.(2016), Sivil Toplum ve Devlet: 6. Baskı, İstanbul, Orion Kitabevi

- Çelik, V. vd. ( 2008), Yerel Demokrasi ve Yerel Özerklik İlişkisi, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 1,Sayı 2, ss.85-102.
- Çukurçayır, M. A. vd.(2008), Yerel Siyaset, Okutan Yayıncılık.
- Çukurçayır, M. A.(2006), Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi: 3. Baskı, Çizgi Kitabevi.
- Der. Ferhad, İ., Heidi, W.(1997), Ortadoğu'da Sivil Toplumun Sorunları:(Çev. Erol Özbek), 1. Baskı, İletişim Yayınları.
- Göktolga, O.( 2014 ), Demokrasinin Demokratikleştirilmesi: Yerel Doğrudan Demokrasi Uygulamaları, Birey ve Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 4,Sayı 2, ss.97-116.
- Göle, N.(2011), Mahremim Göçü: 1.Baskı, İstanbul, Hayykitap.
- Görmez, K.(1997), Yerel Demokrasi ve Türkiye: 1. Baskı, Vadi Yayıncılık.
- Gözler, K., Kaplan, G.(2018), İdare Hukukuna Giriş: 24. Baskı, Ekin Yayıncılık.
- Gözübüyük Tamer, M. (2010), "Tarihsel Süreçte Sivil Toplum", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt. 27, sayı. 1.
- Güneş, A. M.(2017), Avrupa Birliği Hukukuna Giriş: 3. Baskı, Ekin Yayıncılık.
- Karadağ, A.,Usta, S.(2011). "Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Türkiye'de Demokratikleşme, Sivil Toplum ve Sendikalar", Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt. 16, Sayı. 3, ss. 29-52.
- Karakurt Tosun, E.(2007), "Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Türkiye'de Yerel Yönetimler ve Sivil Toplum Kuruluşları", Paradoks, Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, Sayı. 2.
- Karakuş, O.(2006), Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Türkiye'deki Sivil Toplum Kuruluşları, Isparta.
- Karpat, K. H.(2009), Kimlik ve İdeoloji, 3. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları.
- Kaypak, Ş.(2012), "Yerel Yönetimlerde Katılımcı/Müzakereci Demokrasi Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Önemi", Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 8, Sayı 17.
- Keleş, R.(2014), Yerinden yönetim ve Siyaset: 9. Baskı, Cem Yayınevi.
- Keleş, R.Y. ( 1995 ), Yerel Demokrasi için Yargı Güvencesi, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 50, Sayı 03, ss.229-298.
- Keser, H., Hışım, S. ( 2016 ), Demokrasilerde Sivil Toplumun Rolü, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, ss. 201-224.
- Keyman, F.(2004), "Avrupa'da ve Türkiye'de Sivil Toplum", personel.omu.edu.tr
- Kuzu, B.(1992), "Demokrasi-Resmi İdeoloji-Sivil Toplum", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi.
- Mardin, Ş.(2017), Türkiye'de Toplum ve Siyaset: 23. Baskı, İstanbul, İletişim yayınları
- Oktay, E., Pekçüçükşen, Ş.( 2009), Yerel Yönetimlerin Demokratikleşmesinin Bir Aracı Olarak Sivil Toplum Kuruluşları, KMU İİBF Dergisi, Sayı. 1, ss. 172-186.
- Özer, M. H.(2008), "Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi ve Sosyal Fonksiyonları" Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt. 7, Sayı. 26.
- Pustu, Y.(2005), "Yerel Yönetimler ve Demokrasi", Sayıştay Dergisi, Sayı. 57, ss. 121-134.
- Sezen, S. (1994), Seçim ve Demokrasi, Ankara: Gündoğan Yayıncılık
- Talas, M.(2011), "Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektifi", dergipark.gov.tr/ Türklük Bilimi Araştırmaları, Sayı. 29, ss. 387-401.
- Tekin, Y. Okutan, Ç. (2012), Türk Siyasal Hayatı, 2. Baskı, Ankara, Orion kitabevi.

- Tufan Emini, F. (2013), “Sivil Toplum Kuruluşlarının Politika Belirleme Sürecindeki Rolü”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı.36.
- Tunç, H. ( 2008 ), Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,C XII, Sa. 1-2.
- Tunç, H.(1998), “Türkiye’de Askeri Darbeler, Muhtıralar ve Sivil toplum Kuruluşlarının Tepkileri”, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt. 6, Sayı. 1-2, ss. 125-164.
- Uluç, A.V.(2012), Birey ve Sivil Toplum İlişkisi Çerçevesinde Türkiye’de Demokrasi Sorunu, Mukaddime,Cilt 0, Sayı 6, ss.1-19.
- Usta, S., Akıncı, A.(2012), Müzakereci Demokrasilerde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü, Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi, Cilt 8, Sayı 2, ss.83-98.
- Yıldırım, M.(2003) ,Sivil Toplum ve Devlet: C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt. 27, ss. 226242.